

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ СЕПАРАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Досліджуються витоки, причини та особливості процесу сепаратизації в Україні. Аналізуються основні механізми протидії феномену на предмет ефективності, демократичності та можливих етнополітичних наслідків.

Сепаратизм є складним етнополітичним феноменом, який потребує ретельного дослідження та аналізу. Руйнівні наслідки сепаратизму для національної безпеки, територіальної цілісності, економіки будь-якої незалежної демократичної держави безперечні. Сепаратизм запускає процес етнополітичної дезінтеграції держави, дисбалансиє її етнополітичну систему, руйнує налагоджені зв'язки в ній, елементи стримувань та противаг, що формувалися роками, провокує етнічні конфлікти за ознакою культурної, мовної, регіональної належності. Нинішня ситуація в Україні є ілюстрацією порушення балансу етнополітичної системи, яка, як і будь-яка політична система, негативно реагує на внутрішні катаклізми та втручання ззовні, оскільки прагне до стану рівноваги. Про це свідчить зростання ксенофобії та етнополітичної напруженості в українському суспільстві.

У політичній та юридичній науці сепаратизм визначається як політичний рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення. Юридична енциклопедія зазначає,

що сепаратизм породжується суперечностями між центральною владою держави та виразниками ідей сепаратизму – політичними партіями, громадськими та релігійними організаціями етнічних меншин, політичними структурами окремих регіонів [1]. Підґрунтям для сепаратизму слугує 1) неоднорідність національного, мовного, соціального складу населення країни; 2) нерівномірність соціального, економічного, культурного, зокрема мовного, розвитку окремих регіонів, що породжує сподівання спільнот на самозбереження та поліпшення умов існування або, навпаки, прагнення монополізувати привілейоване становище, щоб з нього не користалися інші спільноти; 3) помилки, прорахунки, зловживання центральної влади, які погіршують становище окремих спільнот; 4) вплив з-за кордону певних держав, міжнародних організацій з метою підпорядкування ресурсів або відокремлених регіонів.

Дія всіх цих чинників спостерігається в Україні. В своїх попередніх працях ми неодноразово застерігали державу від подібних прорахунків в сфері регулювання етнонаціональних відносин, закликаючи до гармонізації етнонаціональної політики, врахування та імплементації етнополітичних інтересів всіх регіонів, згладжування етнокультурних диспропорцій на загальнонаціональному рівні, компромісів. Вказували на те, що у випадку бездіяльності етнополітичної безпеці України загрожує низка викликів: міжетнічні конфлікти, етнотериторіальні претензії сусідніх держав, етнополітична дезінтеграція, сецесія регіонів та ін. Однак не припускали, що етнополітичний розвиток України піде шляхом найбільш песимістичних прогнозів – ведення військових дій на території України з метою збереження територіальної цілісності та протидії сецесії окремих регіонів.

Наразі перед науковцями та політиками стоїть завдання пошуку механізмів нейтралізації тих деструктивних явищ, що розбалансиують етнополітичну систему України – сепаратизму, іредентизму, етнічних конфліктів, міжетнічної ворожнечі, ксенофобії, зовнішнього втручання. При чому нейтралізації з мінімальними втратами як для держави, так і її населення. Йдеться не лише про прямі матеріальна збитки, які уряд України оцінює у 8 \$ млрд. Йдеться про глибокі етнополітичні наслідки (поглиблення етнополітичного розколу, міжетнічної напруженості між українською та російськими націями, порушення прав людини), ліквідація яких потребуватиме десятиліть та зміни поколінь.

У своєму дослідженні пропонуємо розглядати сепаратизм як етнополітичне явище, в якому етнічність відіграє важливу роль. Більшість проявів сепаратизму супроводжуються політизацією ет-

нічності. Нагадаємо, що політизація етнічності характеризується певними ознаками, що тією чи іншою мірою будуть притаманні процесам сепаратизації, в яких присутній етнічний чинник. Дію цих ознак обов'язково потрібно враховувати при напрацюванні ефективних механізмів протидії сепаратизму. Це, згідно з систематизацією О. Картунова, по-перше, протидіючий характер [2], адже сепаратизм завжди буде спрямований проти політики центру, яка, на думку ініціаторів відокремлення регіону, утискає його інтереси. Це стосується як етнокультурної, так і економічної політики. Загальновідомо, що на Сході України місцевими елітами довгий час утверджувався стереотип про те, що регіон є донором української економіки та дотує депресивні Західні області. А, отже, може успішніше функціонувати як самостійна держава. Активне спростування цього уявлення на офіційному рівні та в ЗМІ розпочалося лише в ході та після проголошення ДНР та ЛНР. Хоча експерти і раніше проводили фінансовий аналіз, який свідчив про те, що попри різні розміри дотацій, відпливу грошей із Донбасу в решту регіонів не спостерігається. Протягом 2012-2013 рр. у Луганській та Донецькій областях рівень забезпеченості їх потреб власними коштами становив 69,7 % і 65,9 % відповідно.

Міф про те, що «Донбас годує всю Україну» впродовж багатьох років посилював розкол держави та формував безпідставні очікування у населення регіону [3]. Однак на його спростування потрібен час. Зокрема, голова Донецької облдержадміністрації С. Тарута закликав мерів і глав районів пояснювати наслідки відокремлення Донецької народної республіки: «Наша промисловість працює на глобальних ринках... Будь-які тут утворення у вигляді республіки означають невизнану територію з усіма санкціями: не виїхати, не продати нікуди не можна» [4]. Промисловість та сільське господарство регіону працює на експорт і реалізує свою продукцію за межами Донбасу. Тоді як становище невизнаної республіки накладає на неї серйозні юридичні обмеження щодо економічної співпраці з іншими державами. Досліджуючи це питання в попередніх працях, ми дійшли висновку про те, що статус невизнаних держав унеможливорює повноцінне економічне процвітання цих формувань. Вони, здебільшого, існують завдяки зовнішній допомозі, тому всі без винятку прагнуть якнайшвидшого міжнародного визнання. Втім, протидіюча за своїм характером боротьба ініціаторів відокремлення Донбасу ґрунтувалася не на об'єктивній інформації, а на стереотипах і не враховувала економічних наслідків відокремлення регіону.

По-друге, сепаратизації притаманний ланцюговий характер перебігу. Сепаратистські настрої охопили не лише Луганську та Донецьку

області, а й увесь Схід України та частково Південь. Зокрема в квітні у Харкові під час мітингів на підтримку федералізації України було задекларовано намір домагатися створення Південно-Східної федеративної республіки у складі України з розширеними повноваженнями і широкою автономією, а також надання державного статусу російській мові. 7 квітня 2014 р. на мітингу було висловлено недовіру депутатам Харківської облради, запрошено альтернативних депутатів, які ухвалили рішення про створення суверенної держави під назвою «Харківська Народна Республіка», що має намір будувати відносини з іншими державами відповідно до міжнародного права [5]. 16 квітня Одеську область одеським Антимайданом було оголошено Одеською Народною Республікою, в якій влада належить тільки народу, що проживає на її території. Втім, процес сепаратизації цих областей не набув подальшого розвитку.

Безумовно, підтримка сепаратистських настроїв та проголошення народних республік на Південному Сході України не мали на меті їх реальне відокремлення, дезінтеграцію України. Сепаратизація була спробою продемонструвати, нехай і в провокаційний, незаконний спосіб, власну позицію регіонів, була закликом до діалогу та врахування інтересів їх населення на загальнонаціональному рівні. Не випадково, М. Степико стверджує, що сепаратизм потенційно присутній в будь-якому державному утворенні. Явище активізується в певних умовах, під впливом різних факторів, пов'язаних із політичною та соціокультурною трансформацією суспільства, істотним ослабленням або посиленням центральної влади. За твердженням дослідника, сепаратизм як прагнення деяких регіонів держави до відокремлення, набуття більшої політичної самостійності, суверенітету є проявом захисної реакції на процеси, які не влаштовують ту чи іншу частину суспільства в переломні моменти його розвитку [6]. Такими процесами стали Євромайдан та повалення влади, яка вважалася виразником інтересів Сходу та Півдня України. Після її усунення на захист інтересів цього переважно російськомовного регіону стала претендувати Російська Федерація.

Соціологічні опитування підтверджують цю тенденцію – на квітень 2014 р. (період утворення ДНР та ЛНР) сепаратистські настрої підтримували близько 20 % населення Донбасу. Створення незалежної держави на основі Південно-Східних областей загалом схвалювали 11 % населення України, на Півдні – 10 %, Сході – 10 %, на Донбасі – 18 %, а відокремлення свого регіону та його приєднання до Росії підтримували 9,5 % населення Півдня, 11 % населення Сходу та 27 % населення Донбасу. При цьому лише 17 % населення Донбасу (Луганської та

Донецької областей) підтримували сецесію свого регіону, тобто вихід зі складу України та створення незалежної держави [7]. Водночас третина опитаних українців визнала, що між Західним і Східним регіонами України існують політичні суперечності, мовні та культурні відмінності, а також різновекторна спрямованість економічного розвитку. 32% респондентів припустили, що ці відмінності настільки глибокі, що в перспективі регіони навіть можуть відокремитися та створити свої держави, або ж увійти до складу інших держав.

Таким чином, передумови регіонального сепаратизму в Україні були, попри невисокий рівень підтримки населенням виходу регіонів зі складу України. Слід враховувати, що в процесах сепаратизації Сходу присутній також історичний фактор. Регіон кілька разів впродовж останнього століття намагався сформувати власну державу. Як відомо з етноконфліктології, наявність власної держави або автономії посилює відцентрові тенденції та прагнення до відокремлення, навіть якщо ця держава або автономія існувала незначний час. Так, на Сході сучасної України в 1918 р. діяла Донецько-Криворізька Республіка. Ідея її формування виникла восени 1917 р. на пленарному засіданні обкому Рад робітничих і селянських депутатів Донкривбасу в Харкові як відповідь на запит неподільності Донецького басейну. ДКР було утворено на IV обласному з'їзді Рад 30 січня 1918 р. До Донецько-Криворізької Республіки увійшли території, що наразі перебувають у складі дев'яти областей України та Росії: Донецької, Луганської, Дніпропетровської та Запорізької, а також частини Харківської, Сумської, Херсонської, Миколаївської і Ростовської (РФ). Республіка була сформована за економічною, а не національною ознакою. Вже тоді вважалося, що об'єднання економічного потенціалу Донбасу могло б стати основою для нового державного утворення або, щонайменше, автономії. Однак етнокультурний аспект у формуванні ДКР все ж був присутній. Як стверджує В. Шабельников, одним із мотивів відокремлення Донецько-Криворізького басейну було прагнення окремих представників партійних і радянських органів відмежуватися від націоналістичної, на їх погляд, Центральної Ради і не допустити поширення її впливу на райони Донбасу і Криворіжжя [8].

Дезінтеграційні настрої ширилися в регіоні і на початку 90-х років. Під час дезінтеграції Радянського Союзу представники донецької промислової еліти намагалися відродити історичну спробу державотворення і розпочали дискусію щодо відродження Донецько-Криворізької Республіки. Однак заблокувати сецесію регіону вдалося шляхом надання економічних преференцій місцевим елітам, зокрема за допомогою Указу Президента України № 560

від 26.11.1993 «Про делегування Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій та Луганській державним адміністраціям повноважень з управління майном, що перебуває у загальнодержавній власності». Тоді до проголошення автономного утворення або республіки справа не дійшла. Друга спроба сепаратизації мала місце в 2004 р. і також була демонстрацією незгоди Півдня та Сходу держави з політичними подіями, зокрема результатами президентських виборів, які не враховували електоральні симпатії регіону. 26 листопада 2004 р. Луганська обласна рада ініціювала створення Південно-Східної Автономної Республіки. Депутати прийняли рішення про звернення до Президента РФ з проханням про визнання Росією республіки, що формується. Тоді ж на сесії Харківської облради її голові Є. Кушнарєву було доручено проведення переговорів з керівниками Південних і Східних областей України щодо створення нового державного утворення. Спроби сецесії були порушенням законодавства, яке не передбачає жодного правового механізму виходу областей зі складу України, в тому числі шляхом проведення референдуму щодо територіальної належності.

Між спробами проголошення Південно-Східної Автономної Республіки та формуванням ДНР та ЛНР можна провести чіткі паралелі. Ю. Тищенко назвала сепаратизацію 90-х та 2004 рр. – проявами регіонального квазісепаратизму, тому що їх головним завданням було не формування нового державного утворення та відокремлення його від держави, а тактична демонстрація регіоном своєї політичної позиції [9]. Україна мала досить часу, щоб ретельно проаналізувати витоки і передумови сецесії Сходу та докласти зусиль для їх нейтралізації. Процес сепаратизації впродовж 22 років перебував в латентному стані і під дією внутрішніх та зовнішніх чинників 2014 р. перейшов в активну фазу – сецесії окремих областей. Діалог на всіх рівнях, децентралізація влади, легалізація права на проведення власної мовної політики, запровадження особливого економічного режиму з преференціями, що полегшують процес євроінтеграції на території областей Сходу та Півдня могли б суттєво загальмувати цей процес. Принаймні, він не набув би такого масштабу і не мав би таких деструктивних наслідків для територіальної цілісності та економіки України.

Очевидно, що, підтримуючи сепаратистські настрої з метою демонстрації своєї відмінної позиції, абсолютна більшість населення Донбасу не мала уявлення про руйнівні наслідки сепаратизму для регіону та держави в цілому: людські жертви, біженців (за даними РНБО зону охоплену сепаратизмом залишили понад 60 тис. осіб), зруйновний житловий фонд, інфраструктура, промисловість.

На відновлення життєдіяльності територій самопроголошених ДНР та ЛНР піде не один рік. Застосовуючи методологію О. Картунова, можемо стверджувати, що сепаратизм за участю етнокультурного чиннику є діалектичним, тобто складним і суперечливим процесом, що призводить до непередбачуваних наслідків [10]. Етнополітичні процеси, зокрема й сепаратизація, одночасно можуть легітимізувати одні режими й уряди і делегітимізувати інші, призводити до дезінтеграції одних і виникнення інших держав, сприяти розв'язанню одних конфліктів і загостренню інших.

Наразі спостерігається масштабний етнополітичний конфлікт на Сході України зі застосуванням зброї за участі трьох сторін – України, самопроголошених ДНР та ЛНР і Російської Федерації. Але, як зазначає О. Картунов, всі негативні явища – загострення конфліктів, заколоти, війни породжуються не стільки процесами політизації етнічності, скільки спробами їх загальмувати, зупинити і повернути назад силою зброї або загрозою її застосування. Україна надала перевагу силовим механізмам, які були визнані найбільш ефективними в активній фазі протидії сепаратизму. Голова Верховної Ради заявив, що «тільки Українська армія, Національна гвардія здатні завершити цю війну, повністю звільнивши територію Донецької і Луганської областей» [11]. При цьому підкресливши, що Україні не варто припиняти шлях мирного розв'язання конфлікту і проводити дипломатичні переговори й консультації з врегулювання етнополітичної кризи на Сході України.

Силові механізми боротьби з сепаратизмом критикуються в світі за недемократичність, порушення прав людини – вони супроводжуються людськими жертвами та руйнуваннями. Однак саме ці механізми були визнані українською владою безальтернативними через те, що сепаратизація Донбасу набула ознак необоротності. На відміну від сецесії інших регіонів, зокрема Закарпаття, ініціатори відокремлення не просто оголошували заяви про наміри виходу зі складу України, вони відмовилися від діалогу і почали захищати свою квазідержавність зі зброєю в руках. Крім того, жоден заморожений етнополітичний конфлікт на пострадянському просторі, що супроводжується сецесією територій незалежних держав, досі не вдалося врегулювати за допомогою мирних засобів. Придністров'я, Нагірний Карабах, Абхазія, Південна Осетія офіційно світовою спільнотою вважаються територіями Молдови, Азербайджану і Грузії відповідно, тоді як де-факто вони перебувають в статусі невизнаних держав. Наявність таких спірних територій, етнополітичні конфлікти з сусідніми державами з приводу них суттєво гальмують розвиток цих пострадянських країн.

Україна не є єдиною державою, що намагається вирішити проблему сепаратизму за допомогою військових дій. Молдова, Грузія та Азербайджан на перших етапах сепаратизації також вели збройну боротьбу з сепаратистськи налаштованими елітами, однак безуспішно. Їм не вистачило військової потужності та внутрішньої консолідації для відновлення контролю над втраченими територіями. В Україні на даний момент на владу має великий вплив громадська думка та позиція певної частини суспільства. Українське населення налаштоване на силову боротьбу з сепаратизмом і ця тенденція посилюється в суспільних настроях. Згідно з соціологічними опитуваннями на серпень 2014 р., 51 % українців схвалюють військові дії на Сході України і вважають, що Антитерористичну операцію потрібно продовжувати і надалі. При цьому 34% повністю не схвалюють силову операцію і вважають, що з ДНР та ЛНР потрібно домовлятися. Для прикладу, частка прихильників нейтралізації сепаратизму за допомогою зброї на момент проголошення ДНР та ЛНР становила лише третину опитаних – 35% [12].

Влада України робила неодноразові спроби для врегулювання конфлікту мирним шляхом. Зокрема, Президент України наприкінці червня запропонував мирний план для Сходу України. Документ передбачав гарантії безпеки для всіх учасників переговорів, звільнення від кримінальної відповідальності тих, хто склав зброю і не здійснив тяжких злочинів, звільнення заручників. Планувалося роззброєння, виведення незаконних збройних формувань, створення 10-ти кілометрової буферної зони на українсько-російському державному кордоні та її спільне патрулювання. Незаконно утримувані адміністративні будівлі в Донецькій і Луганській областях мали бути звільнені, діяльність місцевих органів влади відновлено. План передбачав кроки з децентралізації влади, включаючи посилений захист російської мови в Луганській та Донецькій областях, узгодження керівників обласних державних адміністрацій з представниками Донбасу. Однак керівництво самопроголошених республік заявило, що не бачить шляхів для мирного діалогу з українською владою. Адже Київ заявив, що вестиме перемови лише з легітимною владою двох областей, а не з представниками ДНР та ЛНР, які були визнані Україною терористичними організаціями. Для втілення мирного плану було оголошено тижднев перемир'я в зоні проведення АТО, однак представники ДНР та ЛНР не дотрималися його умов, продовжуючи обстрілювати позиції українських Збройних сил. Спроби ЄС та Російської Федерації схилити Україну до діалогу з лідерами самопроголошених утворень на Сході України не мали успіху. Україна заявила, що визнання ДНР та ЛНР рівноправною стороною для неї неприйнятне, при цьому переговори

з Росією щодо врегулювання етнополітичного конфлікту на Донбасі тривають. Україна відмовилася від діалогу з ДНР та ЛНР, зробила ставку на силові механізми боротьби з сепаратизмом, але їх застосування призводить до ескалації етнополітичного конфлікту на Сході України та не підтримується Російською Федерацією, яка вимагає від Києва припинення вогню.

Таким чином, як і прогнозувалося науковцями, Україна зіткнулася з серйозними викликами етнополітичної безпеки: сепаратизмом, етнополітичною дезінтеграцією, етнополітичним конфліктом за участю РФ, які стали наслідком невваженої, безсистемної етнонаціональної політики, яка практично не реагувала на загрози етнополітичного середовища. Процес сепаратизації в Україні має певні особливості, нехарактерні для конфліктів пострадянського простору. По-перше, сепаратизм на Сході України не має достатнього етнічного підґрунтя (мовних відмінностей недостатньою для формування власної держави). По-друге, населення Донбасу не мало на меті реального відокремлення від України, використовуючи сепаратизацію як засіб маніфестації своїх вимог та захисту інтересів, і не уявляло реальних наслідків війни між Україною та самопроголошеними ДНР та ЛНР. До діалогу та врахування цих вимог Україні доведеться повертатися з метою запобігання рецидиву сепаратизації в будь-якому випадку розвитку етнополітичної ситуації. По-третє, Україна зіткнулася з сепаратизмом на 23 році незалежності, будучи сформованою державою. Протидія сепаратизації сприяла внутрішній консолідації української політичної поліетнічної та багатомовної нації.

Бібліографічний список:

1. Юридична енциклопедія у 6 т. – К., 2003. – Т. 5. – [Електронний ресурс] / Циклоп – енциклопедії та словники. – Режим доступу: <http://cyclor.com.ua/content/view/330/43/>.
2. Картунов О. Вступ до етнополітології / О. Картунов. – К. : Ін-т етнополітики, управління та господарського права, 1999. – С. 69.
3. Скумін А. Дотаційний Донбас. Чи справді регіон годує Україну? // Тиждень. – № 9 (277). – 28.02.2013. – С. 7.
4. Тарута заявив, що Донбас – дотаційний і всю Україну не годує [Електронний ресурс] / ТСН від 27.03.2014. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/taruta-zayaviv-scho-donbas-dotaciyinyi-i-vsyu-ukrayinu-ne-goduje-342208.html>.
5. Сепаратисти проголосили «Харківську Народну Республіку» [Електронний ресурс] / УНІАН від 07.04.2014. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/905127-separatisti-progolosili-harkivsku-narodnu-respubliku.html>.

6. Степико М. Потенціальні загрози регіонального сепаратизму в Україні: аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1478/>.
7. TNS On-line Tracking. Дослідження політичних поглядів. 3 хвиля (травень 2014 р.) [Електронний ресурс] / TNS. – Режим доступу: http://www.slideshare.net/TNS_Ukraine/report-on-line-track-politicwave-3may-2014ivan.
8. Шабельников В. До питання утворення Донецько-Криворізької республіки: історико-регіональний аспект // Історичні і політологічні дослідження. – 2013. – № 2 (52). – С. 148.
9. Тищенко Ю. Поствиборчий синдром квазісепаратизму: 2004 рік [Електронний ресурс] / УНЦПД. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=4262>.
10. Картунов О. Вступ до етнополітології / О. Картунов. – К. : Ін-т етнополітики, управління та господарського права, 1999. – С. 70.
11. Турчинов упевнений, що закінчити війну може тільки армія – іншого шляху немає [Електронний ресурс] / УНІАН від 24.08.2014. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/954907-turchinov-upevneniy-scho-zakinchiti-viynu-moje-tilki-armiya-inshogo-shlyahu-nemae.html>
12. TNS On-line Tracking. Дослідження політичних поглядів. 5 хвиля (серпень 2014 р.) [Електронний ресурс] / TNS. – Режим доступу: http://www.slideshare.net/TNS_Ukraine/report-on-line-track-politicwave-5july-2014.

Исследуются истоки, причины и особенности процесса сепаратизации в Украине. Анализируются основные механизмы противодействия феномену на предмет эффективности, демократичности и возможных этнополитических последствий.

The background, reasons, main features of separatization process in Ukraine are studied. The main instruments of combating phenomenon are analyzed for the purpose of effectiveness, correspondence with democracy and possible ethno-political consequences.

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2014